

นิราศสุนทรภู์ : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
Niras of Sunthornphu: Reflections on Community Lifestyles in the Early
Rattanakosin Period

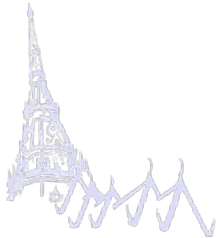
ศุภณัฐ เทียนทอง

Supanut Tiantong

สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์

Program in Thai, Faculty of Education, Rajabhat Rajanagarindra University, Thailand

Email: supanut.tia@rru.ac.th

Received June 7, 2023; Revised June 22, 2023; Accepted June 27, 2023

บทคัดย่อ

พระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือสุนทรภู์ เป็นกวีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีผลงานร้อยกรองหลากหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นนิทานคำกลอน บทละคร บทเสภา กลอนเพลงยาว กลอนสุภาพ และนิราศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิราศ กล่าวได้ว่า เป็นผลงานประเภทหนึ่งที่สร้างชื่อเสียงให้กับสุนทรภู์เป็นอย่างมาก สุนทรภู์ประพันธ์นิราศทั้งหมด 9 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศอิเหนา นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศพระปฐม นิราศเมืองเพชร และรำพันพิลาป โดยส่วนใหญ่ นิราศของสุนทรภู์จะมีลักษณะของการจากงานอันเป็นที่รักเพื่อเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งลักษณะเฉพาะของนิราศสุนทรภู์จะมีการพรรณนาถึงชื่อสถานที่ ลักษณะทางภูมิประเทศ พืชพันธุ์ไม้ สัตว์นานาชนิด ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่สุนทรภู์เดินทางไปพบเจอ บทความนี้จึงมุ่งเสนอภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชน ธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏในนิราศสุนทรภู์ โดยศึกษาจำแนกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

คำสำคัญ: นิราศ; สุนทรภู์; วิถีชีวิตชุมชน; รัตนโกสินทร์ตอนต้น

Abstract

Phra Sunthorn Vohan (Phu) or Sunthornphu was the greatest poet in the early Rattanakosin period and the world. There are many types of poetry works, such as Nithan Khum Klon, Dramatic, Thai Verse, Klon Phleng Yao, Klon Suphasit and especially, Niras, that was the type of the poet's journey. It can be said that it is the one type of the famous work made by Sunthornphu and he totally wrote 9 Niras: Niras Muang Klaeng, Niras Pha Bath, Niras Inao, Niras Phu Khao Thong, Niras Suphan, Niras Wat Chao Fa, Niras Pha Pra Thom, Niras Mueang

Phet and Ram Phan Phi Lap. Mostly, Sunthornphu's Niras had the appearance of leaving his beloved persons to travel into the various places in the central region of Thailand. The unique characteristics of Niras Sunthornphu had a description of the place name, the geography, flora and fauna as well as the way of life in the social pictures that he had traveled to meet. This article aims to present the reflections of community lifestyles, nature, society, culture. They all were called “the way of life of the Thai people” in the early Rattanakosin period appeared in Niras of Sunthornphu. The study was classified by the geographical characteristics.

Keywords: Niras; Sunthornphu; Community Lifestyles; Early Rattanakosin Period

บทนำ

นิราศ ความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 หมายถึง “เรื่องราวที่พรรณนาถึงการจากกันหรือจากที่อยู่ไปในที่ต่าง ๆ เป็นต้น มักแต่งเป็นกลอนหรือโคลง” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) นอกจากนี้พระราชวรรังสรรค์ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ หรือ น.ม.ส. ทรงให้ความหมายของนิราศไว้ว่า “นิราศ เป็นหนังสือซึ่งแต่งเมื่อร้างเมีย ถ้าเมียไม่รักก็ไม่นิราศ หนังสือชนิดนี้จับเอาความเศร้าเพราะจากนางเป็นแก่นเรื่อง ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ เช่น การพรรณนาถึงการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ นั้นเป็นกระพี้ของเรื่อง นิราศบางเรื่องกระพี้สำคัญกว่าแก่นก็มี เช่น นิราศลอนดอน แต่แก่นต้องมี ถ้าไม่มีก็ไม่ใช่นิราศ” (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, 2513)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า นิราศ หมายถึง เรื่องราวที่เรียงร้อยขึ้นในรูปแบบของคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนหรือโคลง โดยมีเนื้อหาที่พรรณนาถึงการพลัดพรากจากคนที่รักหรือจากถิ่นที่อยู่ไปตามสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีการกล่าวถึงชื่อสถานที่ที่ผู้แต่งเดินทางไป นอกจากนี้การตั้งชื่อนิราศ แบ่งออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ การตั้งตามชื่อสถานที่ที่ผู้แต่งจากมาหรือสถานที่ที่ผู้แต่งเดินทางไป เช่น นิราศลอนดอน การตั้งชื่อตามชื่อผู้แต่ง เช่น นิราศนรินทร์ การตั้งชื่อตามเนื้อเรื่อง เช่น นิราศเดือน และการตั้งชื่อตามตัวละครในวรรณคดี เช่น นิราศอิเหนา

วรรณคดีนิราศปรากฏหลักฐานการแต่งตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากโคลงนิราศหริภุญชัย โคลงกำสรวล ที่แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภทโคลง นอกจากนี้ยังมีนิราศที่แต่งโดยใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ห่อโคลง เช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ซึ่งแต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ส่วนนิราศที่แต่งโดยใช้คำประพันธ์ประเภทกลอน เริ่มได้รับความนิยมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิราศของสุนทรภู่

นิราศของสุนทรภู่มีทั้งหมด 9 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศอิเหนา นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศพระประธม นิราศเมืองเพชร และรำพันพิลาป โดยนิราศของสุนทรภู่ทั้ง 9 เรื่องนั้น สามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรกนิราศที่แต่งขึ้นเพราะจากนางอันเป็นที่รักไปยังสถานที่ต่าง ๆ จริง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า

นิราศพระปฐม และนิราศเมืองเพชร และประเภทที่สอง คือ นิราศสมมติ เป็นนิราศที่สุนทรภู่ได้จากนางอันเป็นที่รัก แต่ได้ใช้ตัวละครและเหตุการณ์ในวรรณคดีเรื่องสำคัญ ๆ ในการพรรณนาและคร่ำครวญ ได้แก่ นิราศอิเหนา ส่วนรำพันพิลาป เป็นนิราศที่สุนทรภู่พรรณนาเรื่องราวความฝันและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตของตนเองที่ประสบมา ดังนั้นในนิราศของสุนทรภู่จึงมีความหลากหลายในด้านเนื้อหา ไม่ว่าจะเป็นนิราศที่สุนทรภู่จากคนรักไปยังสถานที่ต่าง ๆ หรือนิราศที่สุนทรภู่นำตัวละครในวรรณคดีหรือเหตุการณ์ในชีวิตของตนเองมาร้อยกรองเป็นนิราศ จากการศึกษานิราศสุนทรภู่ในเบื้องต้น พบว่า นิราศส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่สุนทรภู่จากนางอันเป็นที่รักไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หลายจังหวัดในประเทศไทย ทำให้เห็นถึงภาพของวิถีชีวิตชุมชนที่มีความหลากหลายและแตกต่างกัน

คำว่า วิถีชีวิตชุมชน เมื่อนำมาแปลความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 มาจากคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง “ทางดำเนินชีวิต เช่น วิถีชาวบ้าน” ส่วนคำว่า ชุมชน หมายความว่า “หมู่ชน, กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน” ดังนั้นคำว่า วิถีชีวิตชุมชน จึงมีความหมายว่า “ทางดำเนินชีวิตของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน” ดังที่ ชีชมพร เด็ดขุนทด (2556) ได้กล่าวถึงคำว่า วิถีชีวิตชุมชน ไว้ว่า

“การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คนแต่ละชุมชน บนพื้นฐานวัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมความเชื่อของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านกายภาพ คือ เกี่ยวกับสิ่งไม่มีชีวิต ลักษณะตามธรรมชาติของโลก ดิน อากาศ พืช และสัตว์ในถิ่นต่าง ๆ (2) ด้านเศรษฐกิจ คือ งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน (3) ด้านสังคม คือ กลุ่มคนจำนวนหนึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หรือที่เกี่ยวข้องกับการพบปะสังสรรค์หรือชุมนุมชน และ (4) ด้านวัฒนธรรม คือ สิ่งที่ทำให้ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมการแต่งกาย หรือวิถีชีวิตของหมู่คณะ”

จากความหมายของคำว่า วิถีชีวิตชุมชน ข้างต้นจะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์เรามีการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นสังคม อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งลักษณะการอยู่ร่วมกันดังกล่าวย่อมมีพื้นฐาน วัฒนธรรม ประเพณี และค่านิยมความเชื่อของชุมชนนั้น ๆ ที่เหมือนและสอดคล้องกัน โดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน มีการผลิต จำหน่ายจ่ายแจก หรือบริโภคสิ่งต่าง ๆ ที่มาจากในชุมชนเดียวกัน ลักษณะของวิถีชุมชนในแต่ละพื้นที่ย่อมมีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพ เช่น ภูมิประเทศ พืชและสัตว์ที่อาศัยอยู่ระบบนิเวศที่แตกต่างกัน ซึ่งลักษณะทางกายภาพที่ต่างกันย่อมทำให้เกิดวิถีชุมชนที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณชายทะเล ผู้คนก็จะประกอบอาชีพประมงหรือทำนาเกลือ ส่วนชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ผู้คนก็จะประกอบอาชีพเกษตรกร ทำไร่ ทำนา ข้าว หรือทำสวน เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวจึงถือเป็นความหลากหลายของวิถีชีวิตชุมชนที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษานิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่องในเบื้องต้น ผู้เขียนพบว่า นิราศสุนทรภู่ที่มีการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ มักจะปรากฏลักษณะของการถึงชื่อภูมินามหรือชื่อของสถานที่ที่กวีพบเห็น เช่น แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล หรือเกาะ ซึ่งเป็นชนบของการแตงนิราศโดยทั่วไป นอกจากนี้จะมีการพรรณนาภาพและให้รายละเอียดเกี่ยวกับพืชและสัตว์ในถิ่นต่าง ๆ ตลอดจนลักษณะการประกอบอาชีพของผู้คนในชุมชนที่มีความหลากหลายและแตกต่างกัน ซึ่งในประเด็นดังกล่าวมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง กล่าวคือ การพรรณนาภาพสถานที่ตามธรรมชาติ พืช สัตว์ หรือการประกอบอาชีพของผู้คนที่สุนทรภู่พบเห็นระหว่างการเดินทางนั้น เป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสุนทรภู่เป็นกวีที่มีชีวิตอยู่ในช่วงปีพุทธศักราช 2329 - 2398 (ดำรงราชานุภาพ, 2545) ซึ่งอยู่ร่วมสมัยดังกล่าว ซึ่งแบ่งตามลักษณะของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้กล่าวถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตรงกับปีพุทธศักราช 2325 - 2394 (พลับพลึง มูลศิลป์, 2522)

ดังนั้น บทความนี้ผู้เขียนจึงมุ่งศึกษานิราศสุนทรภู่ ที่มีการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ และพรรณนาคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก ซึ่งมีจำนวน 7 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศพระปฐม และนิราศเมืองเพชร เพื่อเสนอภาพสะท้อนวิถีชีวิต ธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรม และความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏในนิราศสุนทรภู่ โดยศึกษาจำแนกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

นิราศสุนทรภู่กับภูมิภาคของประเทศไทย

นิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่อง เมื่อนำมาศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้เขียนจะใช้ลักษณะทางภูมิศาสตร์ในการจัดกลุ่มสถานที่ปลายทางที่สุนทรภู่ได้เดินทางไปตามภูมิภาคของประเทศไทย โดยยึดหลักการแบ่งเขตจังหวัดของประเทศไทยตามภูมิภาค (กรมการปกครอง, 2555) ได้เป็น 3 ภูมิภาค ได้แก่ (1) ภาคตะวันออก (2) ภาคกลาง และ (3) ภาคตะวันตก ดังนี้

1. ภาคตะวันออก ภูมิประเทศของภาคตะวันออกแบ่งได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ ประเภทแรก คือ ภูมิประเทศส่วนทิวเขา มีทิวเขาชันกำแพง ทิวเขาจันทบุรี และทิวเขาบรรทัด ประเภทที่สอง คือ ภูมิประเทศส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำ คือ ที่ราบลุ่มน้ำบางปะกง ประเภทต่อมา คือ ที่ราบชายฝั่งทะเล ตั้งแต่ปากแม่น้ำบางปะกงไปจนสุดเขตแดนที่แหลมสารพัดพิช จังหวัดตราด ส่วนใหญ่ชายฝั่งทะเลจะมีหาดทรายสวยงาม และประเภทสุดท้าย คือ เกาะและหมู่เกาะ เช่น เกาะสีชัง เกาะเสม็ด หมู่เกาะช้าง เกาะกูด เป็นต้น

นิราศสุนทรภู่ที่เป็นการเดินทางไปยังภาคตะวันออก คือ นิราศเมืองแกลง

2. ภาคกลาง มีแนวภูเขาเป็นขอบด้านตะวันออกและตะวันตก ได้แก่ ทิวเขาเพชรบูรณ์ และทิวเขาถนนธงชัย ลักษณะทางภูมิศาสตร์บริเวณภาคกลางตอนบนเป็นที่ราบเชิงเขา ลานตะพักลำน้ำ และเนินตะกอนรูปพัด ส่วนด้านตะวันออกเป็นที่ราบลาดเนินตะกอนเชิงเขาและภูเขาโดดเดี่ยว ๆ มีพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำยม แม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน และแม่น้ำป่าสัก ส่วนภาคกลางตอนล่างมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มโดยตลอด มีลานตะพักลำน้ำ และที่ราบน้ำท่วมถึง และคันดินธรรมชาติยาวขนานตามแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่า

ลัก แม่น้ำท่าจีน ที่ราบภาคกลางตอนกลางมีชื่อเรียกว่า พู่งราบเจ้าพระยา เริ่มตั้งแต่จังหวัดนครสวรรค์ไปจนสุด
อำเภอไทย

นิราศสุนทรภู่ที่เป็นการเดินทางไปยังภาคกลาง ได้แก่ นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศ
สุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า และนิราศพระปฐม

3. ภาคตะวันตก มีเทือกเขาตะนาวศรีเป็นเทือกเขายาวตั้งแต่ภาคเหนือมาถึงภาคตะวันตก
ของประเทศ และเป็นพรมแดนทางธรรมชาติระหว่างไทยกับพม่า สภาพภูมิประเทศของภาคตะวันตกมี
ลักษณะเช่นเดียวกับภาคเหนือ โดยมีภูเขาสูงสลับกับหุบเขาซึ่งมีแม่น้ำไหลผ่าน มีที่ราบลุ่มน้ำสำคัญ ได้แก่ ที่
ราบลุ่มน้ำปิง-วัง ที่ราบลุ่มน้ำแม่กลอง และที่ราบลุ่มน้ำเพชรบุรี

นิราศสุนทรภู่ที่เป็นการเดินทางไปยังภาคตะวันตก คือ นิราศเมืองเพชร

นิราศสุนทรภู่: ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนตามลักษณะทางภูมิศาสตร์

นิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่อง เป็นการเดินทางของสุนทรภู่ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในแต่ละภูมิภาค
ของประเทศไทย โดยที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์แตกต่างกันออกไป ในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนได้จัดกลุ่มลักษณะ
ทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏในนิราศสุนทรภู่ออกเป็น 2 ลักษณะ คือ นิราศลุ่มแม่น้ำภาคกลาง และนิราศชายฝั่ง
ทะเลอ่าวไทย ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดในลำดับต่อไป

นิราศลุ่มแม่น้ำภาคกลาง

นิราศสุนทรภู่ที่มีการเดินทางไปบริเวณลุ่มแม่น้ำภาคกลางมีทั้งหมด 5 เรื่อง ได้แก่ นิราศพระบาท
นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า และนิราศพระปฐม ในนิราศดังกล่าวนี้สามารถจัดประเภท
ของลุ่มแม่น้ำที่สุนทรภู่เดินทางไปได้เป็น 2 ลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ปรากฏในนิราศพระบาท
นิราศภูเขาทอง และนิราศวัดเจ้าฟ้า และลุ่มแม่น้ำท่าจีน ปรากฏในนิราศสุพรรณและนิราศพระปฐม

1. ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จะอยู่ในบริเวณที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน เช่น จังหวัด
นครสวรรค์ อุทัยธานี ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพมหานคร และ
สมุทรปราการ ในนิราศสุนทรภู่ปรากฏเส้นทางที่สุนทรภู่ใช้ในการเดินทางผ่านแม่น้ำเจ้าพระยา ดังตัวอย่างคำ
ประพันธ์ว่า

ถึงทุ่งขวางกลางย่านบ้านกระบือ
ถึงย่านหนึ่งน้ำเขจะเป็นเกาะกลาง

ที่ลมอ่อนนัยค้อยเหือดด้วยคุ้งขวาง

ต้องแยกทางสองแควกระแสนชล

(นิราศพระบาท, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีลักษณะ
เป็นคลองขนาดกว้างใหญ่ที่เรียกว่า “คุ้ง” นอกจากนี้ยังมีเกาะที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติของสายน้ำในแม่น้ำที่กัด
เซาะจนเป็นทางแยกทั้งสองทาง ทำให้ตรงกลางกลายเป็นเกาะขึ้นมา

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศที่เป็นหนองน้ำ ซึ่งเกิดจากที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ลุ่ม
ริมแม่น้ำและจะมีน้ำขังอยู่ตลอดเวลาจนน้ำเน่าเป็นสีดำ ดังตัวอย่างคำกลอนที่กล่าวถึง “หนองคนที” ความว่า

มาลับท้อบ่อโคกจนสุดเหลี่ยม

ยังเลี้ยวเลี้ยวโคกกายไม่วายหมอง

ถึงหนองคนที่มีสระละหานนอง

เป็นเปลือกกรองแต่ล้นหย้าคงคาดำ

(นิราศภูเขาทอง, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงหนองคนที ซึ่งมีลักษณะเป็นหนองน้ำและมักจะพบโดยทั่วไปในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกจากนี้ยังปรากฏบริเวณที่เป็นคั้งน้ำที่เกิดจากกระแสน้ำที่ไหลลงมาและกัดเซาะชายฝั่งอยู่ตลอดเวลา จนกลายเป็นคั้งน้ำใหญ่ ในบริเวณดังกล่าวจะมีการหาปลาหรือประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำ ดังตัวอย่างคำกลอนต่อไปนี้

พระสุริยลงลับย่ำฝน

คู่ม้วนมิดมิดทุกทิศา

ถึงทางลัดตัดทางมากกลางนา

ทั้งแฝกคาแถมกกขึ้นรกเลี้ยว

เป็นเงาจ้ำน้ำเงิงดูเว้งว้าง

ทั้งกว้างขวางขวัญหายไม่วายเหลียว

เห็นคุ่มคุ่มหนูสาวเสียงกราวเกรียว

ลั่นเรือเพรียวพร้อมหน้าพวกปลาเอย

(นิราศภูเขาทอง, 2558)

ถึงย่านขวางบางทะแยงเป็นแขวงทุ่ง

คูเว้งว้างหว่างละแวกล้นแฝกเผื่อ

เห็นไร่ไรไม่พุ่มครุ่มครุ่มเครือ

เหมือนรูปเลื้อยสิงโตรูปโคควาย

(นิราศวัดเจ้าฟ้า, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกล่าวทำให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่อาศัยและประกอบอาชีพอยู่บริเวณริมแม่น้ำ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง

นอกจากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วยังมีคลองสายเล็กสายน้อยที่แยกตัวออกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก เช่น คลองบางกอกน้อย คลองบางใหญ่ คลองโยง เป็นต้น โดยที่คลองดังกล่าวนั้นจะเป็นเส้นทางสัญจรของชาวบ้านและบริเวณสองฝั่งคลองจะมีการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ดังตัวอย่างคำกลอนต่อไปนี้

ล่องทางบางใหญ่บ้าน

ด้านคอย

เลี้ยวล่องคลองเล็กลอย

เลือนช้า

สองฝั่งพรั่งพฤษพลอย

เพลินขึ้น ชมเอย

แลเหล่าชาวสวนหน้า

เล่นห่อน้องครองสนอม ฯ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

ออกแควแม่น้ำปาก

คลองโยง

แดนด่านบ้านเรือนโรง

เรียดคั่ง

ชื่อลานตากฟ้าโถง

ทุ่งรอบ ขอบแฮ

เย็นย่ำน้ำค้างฟุ้ง

ฟากฟ้าสากล ฯ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นนี้กล่าวถึงบริเวณคลองบางใหญ่และคลองโยง ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมต่อกัน ก่อนที่จะออกสู่แม่น้ำท่าจีนในจังหวัดนครปฐม ซึ่งสุนทรภู่ได้เดินทางผ่านเพื่อมุ่งหน้าไปจังหวัดสุพรรณบุรีและมีการพรรณนาถึงสภาพวิถีชีวิตชุมชนและความเป็นอยู่ของชาวบ้านริมสองฝั่งคลอง

ชื่อภูมินาม หรือชื่อสถานที่ต่าง ๆ ถือได้ว่า ลักษณะอีกประการหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ในบริเวณพื้นที่นั้น ๆ ดังจะเห็นได้จากการที่สุนทรภู่กล่าวถึง “บาง” ไว้ในระหว่างการเดินทาง ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของคำว่า “บาง” ไว้ว่า “ทางน้ำเล็ก ๆ, ทางน้ำเล็กที่ไหลขึ้นลงตามระดับน้ำในแม่น้ำ ลำคลอง หรือทะเล” ในนิราศภูเขาทองได้มีการกล่าวถึงบางไว้จำนวนมาก ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ถึงบางจากจากวัดพลัดพื้นน้อง	มาแว้มมองม้วนหน้าไม่ฝ่าฝืน
เพราะรักใคร่ใจจิตไม่ยี่ดเย็น	จึงต้องขึ้นใจพรากรมาจากเมือง
ถึงบางพลุดคิดถึงคูเมื่ออยู่ครอง	เคยไล่ช่องส่งให้ลั่นใบเหลือง
ถึงบางพลัดเหมือนพีพลัดมาขัดเคือง	ทั้งพลัดเมืองพลัดสมรมาร้อนรน
ถึงบางโพธิ์พระศรีมหาโพธิ์	ร่วมวิโรธรุกขมุลให้พูนผล
ขอเดชะอานาภาพพระทศพล	ให้ผ่องพันภัยพาลสำราญกาย ฯ

(นิราศภูเขาทอง, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นได้กล่าวถึงชื่อภูมินามที่มีคำว่า “บาง” ได้แก่ บางจาก บางพลู บางพลัด และบางโพธิ์ จากความหมายตามพจนานุกรมฯ ที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น จะเห็นได้ว่า ชื่อบางส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีทางน้ำขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา ในนิราศสุนทรภู่ก็ได้กล่าวถึงบางต่าง ๆ ไว้ ซึ่งทำให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างสภาพทางภูมิศาสตร์กับการตั้งชื่อสถานที่ที่อยู่อาศัยของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณริมแม่น้ำ

นอกจากนี้ยังพบสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่มักมีถิ่นอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

นกยางเลียบเหยียบปลานชาหยิก	เอาปากจิกบินฮือขึ้นเวหา
กระต่ายน้อยลอยทวนนาวามา	ไต่ปากษาเอ๋ยจะลอยไปถึงไหน

(นิราศพระบาท, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นในนิราศสุนทรภู่ได้กล่าวถึงสัตว์ที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำที่สุนทรภู่เดินทางผ่าน คือ นกกระยางและปลา ตามธรรมชาติของนกกระยางมักจะบินมาหาอาหาร โดยเฉพาะปลาชนิดต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำ หนองน้ำ หรือบึง ซึ่งถือได้ว่า เป็นลักษณะทางธรรมชาติของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำและสามารถพบเห็นได้ตามแม่น้ำทั่วไป เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน เป็นต้น

2. ลุ่มแม่น้ำท่าจีน เป็นแม่น้ำที่แยกตัวออกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดอุทัยธานี ไหลผ่านจังหวัดชัยนาท จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดนครปฐม และจังหวัดสมุทรสาคร ในนิราศสุนทรภู่มีการกล่าวถึงบริเวณดังกล่าวอยู่หลายแห่ง ดังคำประพันธ์ว่า

บางปลาแม่น้ำอ้อ	กอรกะ
ไม้ไผ่ใหญ่สลายลำ	สร้างเพื่อย
ชาวบ้านย่านนั้นทำ	ที่ไร่ ไร่แอ
ปลูกผักปลูกแพงเลื้อย	ลูกห้อยย้อยไสว ๆ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

ถึงท้ายชายน้ำตก	รกลอง
ที่ลุ่มชุมรวงรอง	รับน้ำ
หน้าแล้งแห้งนาหนอง	น้ำตก ชกแอ
ชลเนตรเชษฐาพร้า	เช่นน้ำตกบาง ๆ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นนี้สุนทรภู่ได้เดินทางผ่านบางปลาแม่น้ำ โดยใช้เส้นทางทางแม่น้ำท่าจีน ซึ่งทำให้เห็นถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบริเวณดังกล่าวที่มีการกล่าวถึงที่ลุ่มเป็นที่รองรับน้ำในฤดูน้ำหลาก

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ขึ้นอยู่กับสภาพของภูมิประเทศที่แวดล้อม เช่น มีการทำนาในบริเวณพื้นที่ริมแม่น้ำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

บางกระปือเห็นกระปือเหมือนซื้อบ้าน	แสนสงสารสัตว์นาฝูงกาสร
ลงปลักเปือกเกลือกเลนระเนนนอน	เหมือนจะร้อนรนรำทุกคำคั้น

(นิราศพระปฐม, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นนี้เป็นบริเวณหมู่บ้านที่เรียกว่า “บางกระปือ” ที่มีฝูงควายจำนวนมากลงไปเล่นโคลนในปลัก โดยที่ลักษณะดังกล่าวจะพบมากในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคกลาง

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงโรงหีบอ้อย เพื่อแปรรูปเป็นน้ำตาลทรายหรือน้ำตาลอ้อย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า

โรงหีบหนีบอ้อยออก	แอตเสียง
สองข้างรางรองเรียง	รับน้ำ
อ้อยใส่ไล่ควายเคียง	คูวัง เวียนเอย
อกพื้ชอกขี้	เช่นอ้อยย้อยระย้า ๆ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นสุนทรภู่ได้กล่าวถึงโรงหีบอ้อยที่ใช้ควายเป็นแรงงานในการผลิตน้ำตาล ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคกลางนอกจากจะเป็นนาข้าวแล้ว ยังมีบางส่วนที่มีการทำไร่อ้อย เป็นวัตถุดิบสำคัญในการทำน้ำตาลประเภทหนึ่งด้วย

ในส่วนของพืชผักประเภทต่าง ๆ ที่สุนทรภู่ได้กล่าวถึงและพบได้มากในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำ คือ บอน ซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นและเจริญเติบโตอยู่ในห้วยหรือหนองน้ำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชมนักผักตบช้อน	บอนแขง
บอนสุพรรณหันแกง	อ้อยแอ

บอนบางกอกดอกแสง

เหลือแหล่ แม่เอย

บอนปากยากจะแก้

ไม่ลั่นลั่นบอน ฯ

(นิราศสุพรรณ, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นได้กล่าวถึงบอนที่สุนทรภู่ได้พบจำนวนมากระหว่างที่เดินทางไปยังจังหวัดสุพรรณบุรี โดยบอนนั้นเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ในลำคลองหรือพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำขังอยู่ ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นมักจะนำส่วนที่เรียกว่า มือบอน หรือบางถิ่นเรียกว่า ไหลบอน มาประกอบอาหาร เช่น แกงส้มมือบอน เป็นต้น

นอกจากพืชผักชนิดต่าง ๆ ที่พบในบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคกลางแล้ว ยังสามารถพบพันธุ์ปลาน้ำจืดชนิดต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นานาปลาว่ายเคล้า

คลอเรือ

สีเสียดชีวกระโสงเสื่อ

ซ่าสร้อย

เพี้ยตะพาบตะเพียนเหลือ

หลายหลาก มากเอย

กริมกระต๊อบนบร้อย

เร่ร้ายรายเรียง

(นิราศสุพรรณ, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นได้กล่าวถึงพันธุ์ปลาน้ำจืดชนิดต่าง ๆ เช่น ปลาสีเสียด ปลาเสือ ปลาซ่า ปลาสร้อย ปลาตะเพียน เป็นต้น โดยสุนทรภู่ได้กล่าวถึงปลาชนิดต่าง ๆ ที่ตนได้พบเห็นระหว่างที่เดินทางไปยังจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งทำให้เห็นถึงสภาพทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในบริเวณดังกล่าวผ่านพันธุ์ปลาจำนวนมากที่สุนทรภู่พบเห็น

นิราศสุนทรภู่ในลุ่มแม่น้ำภาคกลาง ได้แก่ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำท่าจีน แสดงให้เห็นภาพวิถีชีวิตชุมชนที่มีผู้คนอยู่อาศัยในแม่น้ำหรือบริเวณใกล้เคียง ซึ่งเป็นลักษณะของการพึ่งพาธรรมชาติในการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการปลูกเรือนแพเป็นที่อยู่อาศัยในแม่น้ำ การปลูกบ้านเรือนบริเวณใกล้แม่น้ำลำคลอง การอาศัยธรรมชาติในการประกอบอาชีพ เช่น การหาปลาในแม่น้ำลำคลอง การปลูกข้าวในนาที่ต้องอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ มีการขุดคลองสาขาเพื่อเป็นเส้นทางสัญจรไปยังแม่น้ำสายใหญ่เชื่อมต่อกับพื้นที่อื่น ๆ การปลูกไร่อ้อยเพื่อทำน้ำตาลอ้อย ทำให้เกิดอาชีพหีบอ้อยโดยใช้แรงงานจากสัตว์ใหญ่ อาทิ วัว ควาย มีการกล่าวถึงสัตว์และพืชหลากหลายชนิด เช่น นกกระยาง ปลาสร้อย ปลาซ่า ปลาตะเพียน หรือแม้กระทั่งพืชที่สามารถนำมาประกอบอาหารได้ คือ มือบอนหรือไหลบอน จะเห็นได้ว่า สิ่งที่สุนทรภู่พบเห็นล้วนแต่เป็นสัตว์และพืชที่อาศัยอยู่ในแหล่งน้ำจืด

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงชื่อสถานที่หรือภูมินามในบริเวณดังกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่จะขึ้นต้นด้วยคำว่า บาง หนอง คู่ง มาจากลักษณะของที่ตั้งหรือพื้นที่ในบริเวณที่อยู่ติดกับแม่น้ำลำคลอง ในประเด็นดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของสุนทรภู่ที่สามารถนำชื่อภูมินามมาพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตนเองที่ต้องพลัดพรากจากคนที่ตนรักได้อย่างไพเราะและเหมาะสมทั้งรสคำและรสความ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า “ถึงบางจากจากวัดพลัดพี่น้อง มามัวหมอมัวหน้าไม่ฝ่าฝัน” จะเห็นได้ว่า สุนทรภู่ใช้ชื่อภูมินามว่า บางจาก และใช้คำกริยาว่า จาก เป็นการซ้ำคำเพื่อให้สื่อความหมายถึงการพลัดพรากจากกัน หรือในคำกลอนที่ว่า “ถึงบางพลัดเหมือนพี่พลัดมาขัดเคือง ทั้งพลัดเมืองพลัดสมรมาร้อนรน” โดยกล่าวถึงชื่อภูมินาม บางพลัด และใช้

คำกริยาว่า พลัด เป็นการซ้ำคำเพื่อเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกของตนเองที่ต้องพลัดบ้านพลัดคนรักมา นอกจากนี้สุนทรภู่ยังใช้ชื่อภูมินาม บางพลู โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตที่ตนเคยส่งซองใส่ใบพลูให้คนรัก ดังกลอนที่ว่า “ถึงบางพลูคิดถึงคู่มื่ออยู่ครอง เคยไล่ของส่งให้ลั่นใบเหลือง” ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตที่นิยมกินหมากอีกด้วย

นิราศชายฝั่งทะเลอ่าวไทย

นิราศสุนทรภู่ที่มีการเดินทางไปบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยมีทั้งหมด 2 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง และนิราศเมืองเพชร ในนิราศดังกล่าวนั้นเป็นการเดินทางของสุนทรภู่ไปยังจังหวัดที่ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย คือ อำเภอแกลง จังหวัดระยองซึ่งตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกของประเทศ และจังหวัดเพชรบุรีที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของประเทศ

1. ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออก ในบริเวณดังกล่าวจะมีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด ดังจะเห็นได้จากนิราศเมืองแกลง ความว่า

ถึงปากลัดแลท่าชลาตัน
เขาแจวจ้วงล่องแล่นแสนสำราญ

ดูเลื่อมลื่นเลนลากล้าละหาน
มาพบบ้านบางระจ้ายิ่งเศร้าใจ
(นิราศเมืองแกลง, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นทำให้เห็นถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ในบริเวณปากอ่าวไทยที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงสู่ทะเลและมีโคลน เลน จำนวนมากทำให้บริเวณดังกล่าวตื้นเขิน ซึ่งเป็นลักษณะปกติของบริเวณปากแม่น้ำ อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกบริเวณจังหวัดสมุทรปราการ ดังความว่า

ถึงบางพลีมีเรือนอารามพระ
เป็นเลนลุ่มลึกเหลวเพียงเฝ้าพุง

ดูระกะดาซทางไปกลางทุ่ง
ต้องลากจูงจ้างควายอยู่รายเรียง
(นิราศเมืองแกลง, 2558)

พอพ้นบ้านลานแลดูปากช่อง
แลทะเลเลี่ยนลาดล้นหาดทราย

เห็นทิวทองสมุทรไทยน่าใจหาย
ทั้งสามนายจัดแจงโจงกระเบน
(นิราศเมืองแกลง, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นก็ได้บรรยายถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออกบริเวณจังหวัดสมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา และชลบุรี ซึ่งในบริเวณดังกล่าวมีทั้งป่าชายเลนที่มีโคลนจำนวนมากหรือในบริเวณชายทะเลที่มีหาดทรายทอดยาวไปตามชายฝั่งทะเล

นอกจากเส้นทางทางทะเลที่สุนทรภู่ใช้เดินทางไปยังเมืองแกลงแล้ว ยังปรากฏเส้นทางทางบก ซึ่งเป็นการพรรณนาถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ในบริเวณอำเภอดุสิตราชฯ จังหวัดชลบุรี ดังความว่า

พอพ้นบ้านลานแลล้นทุ่งเลี่ยน
ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินราว

หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาวาง
หยาดน้ำค้างซังหลุมที่ขุมควาย

อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ
ค่อยเลียบเดินเนินโขดสิงขรคัน

(นิราศเมืองแกลง, 2558)
ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัย
เสียงจักจั่นแซ่ซึ่งวังเวงใจ
(นิราศเมืองแกลง, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นก็ได้พรรณนาให้เห็นถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ด้านตะวันออก บริเวณอำเภอศรีราชา ซึ่งนอกจากจะมีทะเลชายหาดแล้ว ยังมีภูเขาและเนินเขาที่มีก้อนหิน ปรากฏอยู่ตามรายทาง

นิราศเมืองแกลงยังมีการกล่าวถึงอาชีพของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกบริเวณ จังหวัดชลบุรี ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า

ขายหอยแครงแมลงภู่กับปูม้า
พวกเจ๊กจีนสินค้าเอามาวาง

หมึกแมงดาหอยตองรองกระถาง
มะเขือคางแพะเผือกผักกาดทอง
(นิราศเมืองแกลง, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นก็ได้บรรยายถึงอาชีพค้าขายอาหารและสินค้าทางทะเล เช่น หอยแครง หอยแมลงภู่ ปูม้า หมึก แมงดา หรือแม้กระทั่งการแปรรูปอาหารทะเล เช่น ดอยตอง หรือการถนอมอาหารประเภทผัก เช่น ผักกาดทอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณบางปลาสร้อย อ่างศิลา เขา สามมุข และบางแสน จังหวัดชลบุรี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงชาวจีน ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัย และประกอบอาชีพค้าขาย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาวจีนเป็นผู้ริเริ่มการค้าขายก่อนชนชาติอื่น (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่ม 28, 2549: 72) ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในบริเวณหัวเมืองชายฝั่งทะเล โดย ลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นนี้มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศในชายฝั่งทะเลตะวันออกที่เอื้อต่อการ ประกอบอาชีพทางทะเลและการเดินทางติดต่อค้าขายกับประเทศต่าง ๆ

2. ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันตก ในบริเวณดังกล่าวจะมีภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเล ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และเพชรบุรี ดังจะเห็นได้จาก นิราศเมืองเพชร ความว่า

ข้างฝั่งซ้ายชายทะเลเป็นลมคลื่น
แม่น้ำกว้างวังเวงเป็นเชิงเลน

นภาวงศ์พื้นเผือดแดงดังแสงเสน
ลำพูเอนเอนอ่อนทอดยอดระย้า
(นิราศเมืองเพชร, 2558)

ในลำคลองสองฟากล้วนจากปลูก
ต้นจากถูกลูกขิดนั้นติดแพง

ทะเลายลูกดอกจากขึ้นฝากแฝง
เขาช่างแปลงชื่อถูกเรียกลูกขิด
(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นได้พรรณนาถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ปรากฏในบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ด้านตะวันตก ในส่วนของจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม ที่เต็มไปด้วยป่าชายเลนและมีพรรณไม้ที่เกิดขึ้นใน บริเวณดังกล่าว เช่น ต้นลำพู ต้นจาก

นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงสัตว์จำพวกนกที่อาศัยอยู่ในบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันตก ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า

ได้ชมเล่นเห็นเด่นกวีหคกลุ้ม
กลางสมุทรผุดโผล่ล้นโลมา

เที่ยวคุ่มคุ่มเดินดินกินมัจฉา
ดูหน้าตาแต่ละตัวน่ากลัวเกรง
(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นได้กล่าวถึงฝูงนกที่อาศัยอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลและคอยหาอาหาร โดยการจับปลาในทะเล นอกจากนี้ยังปรากฏฝูงโลมาที่ว่ายแหวกอยู่กลางทะเล ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปที่มักจะพบเห็นได้ในพื้นที่ที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นชายฝั่งทะเล อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนที่ประกอบอาชีพค้าขายสินทางทะเล ดังตัวอย่างคำประพันธ์ว่า

ถึงแม่กลองสองฝั่งเขาตั้งบ้าน
บ้าย่างปลาเค้าเคียงเรียงเรียงราย
ขายสำเร็จเปิดไถ่ทั้งไข่พอก
ลูกค้ารับนับกันเป็นพันร้อย

นำสำราญเรือนเรือคูเหลือหลาย
ดู่นวายวิ่งไขว่ทั้งใหญ่่น้อย
กระเบนกระบอกปลาทุทั้งปูหอย
ปลาเล็กน้อยขมงโกรยโกยกระบุง
(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นสุนทรภู่ได้กล่าวถึงชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม ไม่ว่าจะเป็นการปลูกบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำหรืออาศัยอยู่บนเรือ อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงการประกอบอาชีพค้าของชาวบ้านในบริเวณดังกล่าว เช่น ขายอาหารทะเลหรือสินค้าต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ปลาอย่าง ไข่เป็ด ไข่ไก่ ไข่พอกหรือไข่เค็ม ปลากระเบน ปลากระบอก ปลาทุ ปู และหอย ตลอดจนมีการพรรณนาภาพความคึกคักในการค้าขายสินค้าทะเลที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงภูมิประเทศในบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านบริเวณดังกล่าว ความเป็น

ถึงคลองที่อิ้วท่าแร่เรียง
เขาทำน้ำทำนาปลาอุดม
ที่ปากคลองกองฟืนไต้ต้นดาษ
ถึงบางขวางข้างซ้ายชายชล

สุดสำเนียงที่จะถามความปฐม
เป็นนิคมเขตบ้านพวกพรานปลา
ดูเกลื่อนกลาดเรียงรายทั้งซ้ายขวา
ไขคองคางงิ้วไต้ทำเกลือ
(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันตกที่มีการประกอบอาชีพต่าง ๆ หลากหลายประเภท ซึ่งอาศัยลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นพื้นที่ชายฝั่งทะเลในการประกอบอาชีพ เช่น มีการทำนา มีการหาปลา ในบริเวณคลองท่าแร่ มีการทำนาเกลือ ในบริเวณบางขวาง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงภูมิประเทศในบริเวณปากแม่น้ำที่มีการทับทบของดินตะกอนจนกลายเป็นพื้นที่ของป่าชายเลน เป็นที่อยู่อาศัยของพรรณไม้และสัตว์ทะเล ดังคำประพันธ์ว่า

ในคลองลัดทศนายิ่งอาตุร
ป่าปะโลงโกงกางแกมแสม

เป็นดินพูนพานจะตื้นแต่พื้นโคลน
แต่ล้วนแต่ตายผอยกรองกร้อยไกร่น

(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จนออกช่องคลองบางตะปอนใหญ่

ล้วนป่าไม้ตื่นเปิดเสม็ดแสม

นกกลางยางกรอกกระรอกกระแต

เสียงซ้อแซ่สองข้างทางกันดาร ฯ

(นิราศเมืองเพชร, 2558)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ในบริเวณชายฝั่งทะเลที่เป็นปากแม่น้ำมีการทับทบของดินตะกอนจนกลายเป็นพื้นที่ป่าชายเลน มีพันธุ์ไม้ในระบบนิเวศทางทะเล เช่น ต้นโกงกาง ต้นแสม ต้นเสม็ด ต้นตีนเป็ด ตลอดจนสัตว์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว เช่น นกกระยาง นกยางกรอกกระรอก กระแต ซึ่งคล้ายคลึงกับชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออก

จะเห็นได้ว่า นิราศสุนทรภู่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ได้แก่ ชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออกและชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันตก เป็นนิราศที่สุนทรภู่เดินทางไปยังจังหวัดระยองและจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีอาณาเขตติดกับทะเลอ่าวไทย ลักษณะภูมิประเทศในพื้นที่ดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นป่าชายเลน หาดทราย เกาะ และภูเขาหินปูน สุนทรภู่ได้พรรณนาถึงสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้นที่ตั่งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายทะเลไว้อย่างน่าสนใจ มีลักษณะการประกอบอาชีพที่ใกล้เคียงกันทั้งชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันออกและชายฝั่งทะเลอ่าวไทยด้านตะวันตก เช่น อาชีพประมงน้ำเค็มและน้ำจืด ค้าขายอาหารทะเลทั้งอาหารสดและอาหารที่แปรรูปแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน มีการทำนาเกลือ ทำนาข้าว วิถีชีวิตส่วนใหญ่ของชาวบ้านจะตั่งบ้านเรือนอยู่บริเวณใกล้แม่น้ำหรือปลูกเรือนแพอาศัยอยู่ในลำคลอง เป็นการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงพืชและสัตว์ต่าง ๆ ที่อยู่ในระบบนิเวศทางทะเล เช่น ต้นโกงกาง ต้นแสม ต้นเสม็ด ต้นตีนเป็ด นกกระยาง นกยางกรอกกระรอก กระแต ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ในบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยจะมีลักษณะเป็นป่าชายเลน มีความหลากหลายทางชีวภาพ และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในขณะนั้น

สรุป

จากการศึกษานิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศสุพรรณ นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศพระปฐม และนิราศเมืองเพชร ในลักษณะของภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชน โดยในจำแนกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ จากการศึกษาดังกล่าวผู้เขียนพบว่า สุนทรภู่เป็นผู้ที่มีความละเอียดถี่ถ้วน มีความรู้รอบตัว และเป็นคนที่ช่างจดจำ สามารถนำข้อสถานที่ ภูมินาม หรือสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ คน หรือแม้กระทั่งภาพวิถีชีวิตของชุมชนที่พบเห็นในระหว่างการเดินทางมาพรรณนาให้แจ่มชัดขึ้น นอกจากจะมีความไพเราะทั้งรสคำและรสความแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงสภาพสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต อาชีพ และความเป็นอยู่ของกลุ่มคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นชาวไทย ชาวมอญ หรือชาวจีน นอกจากนี้นิราศสุนทรภู่ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ในประเทศไทย เนื่องจากประเทศไทยมีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นที่ลุ่มบริเวณแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน หรือบริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยในภาคตะวันออกหรือภาคตะวันตกของประเทศ ซึ่งมีความแตกต่างกันในด้านลักษณะกายภาพทางภูมิศาสตร์ โดยลักษณะดังกล่าวนี้ได้ปรากฏใน

ผลงานนิราศของสุนทรภู่ ซึ่งนอกจากจะทำให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของสถานที่นั้น ๆ แล้ว ยังทำให้เห็นถึงลักษณะความหลากหลายของระบบนิเวศไม่ว่าจะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือชายฝั่งทะเล

นิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่อง เป็นผลงานอันทรงคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของสุนทรภู่อีกด้วย กล่าวคือ สุนทรภู่เป็นผู้ที่มีความชำนาญรอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ สามารถนำความรู้ที่ตนมาสอดแทรกไว้ในผลงานของตนเอง ตลอดจนลักษณะการช่างสังเกตช่างจดจำและความละเอียดถี่ถ้วน จึงสามารถนำชื่อของสถานที่ ภาพวิถีชีวิตชุมชนที่ได้พบเห็น หรือความรู้ทางภูมิศาสตร์มาพรรณนาอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นนิราศในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำภาคกลางหรือพื้นที่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ดังที่ วิพุธ โสภวงศ์ (2527) กล่าวว่า “เรื่องนิเวศวิทยาของป่าชายเลนนี้ แม้จะเป็นส่วนประกอบที่กล่าวไว้เพียงเล็กน้อยในนิราศ แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่บ่งชี้ให้เห็นว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่มีสายตาและความสังเกตอันแหลมคม ช่างพินิจพิเคราะห์สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมิให้ผ่านตาไปอย่างเปล่าดาย”

อย่างไรก็ตามงานเขียนประเภทนิราศ ถ้าอธิบายตามคำนิยามของ พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. ที่ทรงอธิบายไว้ว่า “นิราศ ย่อมมีการพรรณนาคร่ำครวญถึงคนรักเป็นแก่นเรื่อง และมีการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ เป็นรายละเอียดที่เสริมขึ้นมา ซึ่งในนิราศบางเรื่องในส่วนของรายละเอียดเสริมนี้มีความสำคัญมากกว่าแก่นของเรื่องเสียอีก” (กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2513) ถ้าหากยึดหลักข้างต้นนี้อาจจะจัดประเภทของผลงานนิราศสุนทรภู่ได้ว่า เป็นนิราศที่มีทั้งส่วนแก่น คือ การพรรณนาคร่ำครวญถึงคนรักและมีรายละเอียดส่วนเสริม คือ การเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ดังนั้นจากการศึกษานิราศสุนทรภู่ทั้ง 7 เรื่อง ทำให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของรายละเอียดส่วนเสริมที่เกี่ยวกับการเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ที่กวีพบเห็นและถ่ายทอดออกมา แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิราศกับสภาพของสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของคนไทยในอดีตที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการดำรงชีวิตที่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป การมุ่งศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากนิราศสุนทรภู่ โดยจำแนกตามลักษณะทางภูมิศาสตร์นั้น กล่าวได้ว่า เป็นประเด็นหนึ่งที่ผู้เขียนมุ่งนำเสนอผลงานของสุนทรภู่ให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้นและเกี่ยวข้องกับสภาพวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด อาจจะมีการศึกษาเปรียบเทียบภาพสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกับปัจจุบันผ่านนิราศสุนทรภู่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและก้าวทันลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสังคมในบริบทต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย. (2555). *ทำเนียบท้องที่ เล่ม 1-2*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง.
- จิซึมพร เด็ดขุนทด. (2556). *การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจังหวัดสมุทรสงคราม* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2545). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ไพลินบุ๊คเนต.

- พิทยาลงกรณ์, พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่น. (2513). *ปาฐกถาเรื่องนิราศนรินทร์ ใน นิราศนรินทร์คำโคลง*. พระนคร: แพร่พิทยา.
- พลับพลึง มูลศิลป์. (2522). *ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ราชบัณฑิตสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตสถาน.
- วิพุธ โสภวงศ์. (2527). *นิเวศวิทยาจากนิราศวัดเจ้าฟ้า*. *วารสารภาษาและหนังสือ*, 16(2) ตุลาคม 2526 – มีนาคม 2527.
- สุนทรภู์. (2558). *ประชุมคำกลอนสุนทรภู์*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 28. (2549). กรุงเทพฯ: พิมพ์ลักษณ์.